

Bartolomeo Vanzetti, Ιστορία μιας προλεταριακής ζωής

Κατηγορία: [Παγκόσμια Αναρχική Ιστορία](#)

Η ιστορία μου δεν αξιώνει ολόκληρη αυτοβιογραφία. Ανώνυμος σ' ένα πλήθος ανωνύμων, μου έλαχε να ελκύσω και να καθρεφτίσω λίγο από το φως της δυναμικής σκέψης που οδηγεί την ανθρωπότητα σε καλύτερη μοίρα. Γεννήθηκα στις 11 Ιουνίου 1888 από τον Τζιοβάνι Μπατί-στα Βαντσέτι και την Τζοβάννα Βαντσέτι στο Βιλαφαλέτο, στην επαρχία του Κούνεο στο Πεδεμόντιο. Η πόλη εκτείνεται στη δεξιά όχθη του Μάγκρα, στη σκιά μιας όμορφης αλυσιδωτής λοφοσειράς. Η κοινότητα είναι κυρίως γεωργική. Εδώ έζησα στους κόλπους της οικογένειας ως τα δεκατρία μου χρόνια.

Πήγα στα τοπικά σχολεία της περιοχής. Αγαπούσα πολύ τη μελέτη. Οι πρώτες αναμνήσεις μου είναι από απονομές σχολικών βραβείων σε εξετάσεις, όπως ένα β' βραβείο στη θρησκευτική κατήχηση. Ο πατέρας μου δεν ήταν σίγουρος αν έπρεπε να μ' αφήσει να σπουδάσω ή να μαθητεύσω σε κάποιον τεχνίτη.

Μια μέρα διάβασε στην *Gazzetta del Popolo* ότι στο Τορίνο, σαρανταδύο δικηγόροι είχαν υποβάλει αίτηση να προσληφθούν σε μια θέση που πλήρωνε μηνιαίο μόλις τριανταπέντε λίρες το μήνα. Το άρθρο τούτο στάθηκε καθοριστικό για την ενηλικίωσή μου, αφού μετά απ' αυτό ο πατέρας μου αποφάσισε ότι έπρεπε να μάθω κάποια τέχνη και ν' ανοίξω μαγαζί.

Το 1901, λοιπόν, με παρέδωσε στα χέρια του σινιόρ Κονίνο, που είχε ζαχαροπλαστείο στο Κούνεο και με παράτησε εκεί για να δοκιμάσω, για πρώτη φορά στη ζωή μου, τι θα πει σκληρή κι αδιάκοπη δουλειά. Εκεί δούλεψα πάνω-κάτω είκοσι μήνες, από τις 7 κάθε πρωί μέχρι τις 10 το βράδυ κάθε μέρα, μ' ένα τρίωρο διάλειμμα δύο φορές το μήνα.

Από το Κούνεο πήγα στο Καβούρ, όπου βρέθηκα εγκατεστημένος στο αρτοποιείο του σινιόρ Γκουάτρ. Έμεινα τρία χρόνια. Οι συνθήκες δεν ήταν καλύτερες απ' ό,τι στο Κούνεο, μόνο που εκεί ο ελεύθερος χρόνος ανά δεκαπενθήμερο κρατούσε ίσαμε πέντε ολόκληρες ώρες.

Δεν μου άρεσε ιδιαίτερα η δουλειά. Επέμενα ωστόσο να την κρατώ για να ευχαριστήσω τον πατέρα μου, μα και γιατί δεν ήξερα τι άλλο να κάνω. Το 1905 εγκατέλειψα το Καβούρ και πήγα στο Τορίνο, με την ελπίδα να βρω απασχόληση στη μεγάλη πόλη. Δεν είχα όμως τύχη και συνέχισα προς την Κουρν, όπου δούλεψα για έξι μήνες. Κατόπιν γύρισα στο Τορίνο, όπου έφτιαχνα καραμέλα.

Το Φεβρουάριο του 1907, στο Τορίνο, έπεσα στο κρεβάτι βαριά άρρωστος. Πονούσα πολύ, ήμουν κλεισμένος μέσα χωρίς αέρα, ήλιο ή χαρά, σαν το «θλιμμένο λουλούδι στο λυκόφως». Μόλις τα νέα του μαρτυρίου μου έφτασαν στ' αυτιά των δικών μου, ήρθε ο πατέρας μου από το Βιλαφαλέτο για να με πάρει πίσω στην πατρίδα. Μου 'πε πως σπίτι θα με φρόντιζε η μητέρα μου, η καλή, η πολυαγαπημένη μου μητέρα.

Κι έτσι επέστρεψα, αφού πέρασα έξι χρόνια στη βαριά υγρασία των φούρνων και των εστιατορίων, χωρίς μια ανάσα απ' τ' αεράκι του θεού, ή μια κλεφτή ματιά στη δοξασμένη του δημιουργία. Έξι χρόνια που θα κυλούσαν τόσο όμορφα για έν' αγόρι που διψούσε να μάθει και να νιώσει τον ανακουφιστικό αέρα της απλής ζωής του χωριού που τον γέννησε. Ήταν τα χρόνια του μεγάλου θαύματος που μεταμορφώνει το παιδί σε άντρα. Αχ, να είχα το χρόνο να παρακολουθήσω την υπέροχη τούτη πορεία βήμα-βήμα.

Τις τρεις ώρες μου στο τρένο σας αφήνω να τις φανταστείτε όσοι έχετε περάσει πλευρίτιδα. Ακόμη όμως και μέσα στη ζάλη του πόνου έβλεπα το μεγαλείο της χώρας που διασχίζαμε και γινόμουν ένα μαζί της. Το βαθύ πράσινο των βορειοϊταλικών κοιλάδων, που ούτε και το χειμώνα δεν χλωμιάζει, έχει μείνει στη μνήμη μου ζωντανό ως σήμερα.

Η μητέρα μου με υποδέχτηκε με τρυφερότητα, κλαίγοντας μέσα στην πληρότητα της ευτυχίας και της λύπης. Μ' έβαλε στο κρεβάτι – είχα σχεδόν ξεχάσει πως ανθρώπινα χέρια μπορούν να χαϊδέψουν με τόση τρυφερότητα. Έμεινα καθηλωμένος για ένα μήνα και για δυο μήνες μετά μπορούσα κι έβγαίνα με στήριγμα ένα βαρύ μπαστούνι. Επιτέλους ανέκτησα την υγεία μου. Από τότε μέχρι τη στιγμή που έφυγα για την Αμερική έμεινα στο σπίτι του πατέρα μου. Ήταν μια από τις πιο ευτυχισμένες περιόδους της ζωής μου. Είκοσι χρονών, στη μαγική ηλικία των ελπίδων και των ονείρων, ακόμη και γι' αυτούς που, όπως εγώ, γυρίζουν τις σελίδες της ζωής πριν την ώρα τους. Έκανα φίλους πολλούς κι έδωσα απλόχερα αγάπη από την καρδιά μου. Βοήθησα στον κήπο του σπιτιού μ' ένα πάθος που δεν είχα νιώσει ποτέ στις πόλεις. Μα σύντομα η ηρεμία μου έμελλε να διακοπεί, από την πιο επώδυνη ατυχία που μπορεί να χτυπήσει άνθρωπο.

Μια μέρα θλιβερή αρρώστησε η μητέρα μου. Καμία πένα δεν μπορεί να περιγράψει πόσο υπέφερε εκείνη, η οικογένεια κι εγώ μαζί. Ο παραμικρός θόρυβος της προξενούσε φρικτούς σπασμούς. Πόσες φορές δεν έτρεχα προς το δρόμο τα βράδια, αν καμιά ομάδα νέων τραγουδούσε όλο κέφι στα νεογέννητα άστρα, εκλιπαρώντας τους για όνομα του θεού και για την ψυχή

της μάνας τους να ησυχάσουν. Πόσες φορές δεν παρακάλεσα τους άντρες στη γωνία έξω από το σπίτι μας να πάνε παραπέρα να συνεχίσουν την κουβέντα τους. Τις τελευταίες εβδομάδες της ζωής της, υπέφερε τόσο σφοδρά, που ούτε ο πατέρας μου, ούτε οι συγγενείς της, ούτε οι στενότεροί της φίλοι δεν είχαν το κουράγιο να πλησιάσουν το προσκεφάλι της. Έμεινα μόνος να την καθησυχάζω όσο καλύτερα μπορούσα. Μέρα νύχτα έμενα μαζί της να βασανίζομαι βλέποντάς την να υποφέρει έτσι. Για δύο μήνες δεν έβγαλα τα ρούχα από πάνω μου.

Μα ούτε η επιστήμη, ούτε η αγάπη δεν κατάφεραν να τη βοηθήσουν. Τρεις μήνες βάνουσης αρρώστιας και η μητέρα μου ξεψύχησε στην αγκαλιά μου. Πέθανε χωρίς να μ' ακούσει να κλαίω. Εγώ την ξάπλωσα στο φέρετρο. Εγώ τη συνόδεψα στην τελευταία της κατοικία. Εγώ έριξα στον τάφο της το πρώτο χώμα. Και πράγματι, έτσι έπρεπε να γίνει, αφού μαζί της έθαβα ένα μέρος του εαυτού μου. Το κενό που άφησε μέσα μου δεν αναπληρώθηκε ποτέ.

Μεγάλο το κενό. Ο χρόνος, αντί να απαλύνει το χαμό της, έκανε τον πόνο μου όλο και πιο σκληρό. Είδα τον πατέρα μου ν' ασπρίζει μέσα σε λίγον καιρό. Αρχισα ν' αποτραβιέμαι και να σιωπώ· για μέρες ολόκληρες δεν έλεγα λέξη και περιπλανιόμουν στα δάση στις όχθες του Μάγκρα. Πολλές φορές, πηγαίνοντας στη γέφυρα, σταματούσα για ώρα, στύλωνα το βλέμμα μου στις μεγάλες λευκές πέτρες πάνω στην άμμο και σκεφτόμουν πως έβλεπα έναν βυθό όπου δεν υπάρχουν πια εφιάλτες.

Η απελπισία μου με ώθησε να εγκαταλείψω την Ιταλία για την Αμερική. Στις 9 Ιουνίου 1908, άφησα τους δικούς μου. Η θλίψη μου ήταν τόσο βαριά που κατά τον αποχωρισμό μας την ώρα που φιλούσα τους συγγενείς μου, τους έσφιγγα στην αγκαλιά μου και δεν μπορούσα να βγάλω άχνα. Ο πατέρας μου ήταν αμίλητος στο βαθύ του πένθος κι οι αδελφές μου έκλαψαν όπως όταν είχε πεθάνει η μητέρα. Ο ξενιτεμός μου είχε κινήσει το ενδιαφέρον στο χωριό και οι γείτονες είχαν γεμίσει το σπίτι, ο καθένας με την ελπίδα, την ευχή ή το δάκρυ του. Με ξεπροβόδισαν όλοι μαζί ως έξω στο δρόμο, σα να 'φευγα σε εξορία παντοτινή.

Θυμάμαι πολύ έντονα ένα περιστατικό του αποχωρισμού. Κάμποσες ώρες πριν φύγω πήγα ν' αποχαιρετίσω μια γριά γυναίκα που, από τότε που είχε πεθάνει η μητέρα μου, έτρεφε για μένα ένα αίσθημα μητρικό. Τη βρήκα στο κατώφλι του σπιτιού της, μαζί με τη νεαρή της νύφη.

«Α, ήρθες λοιπόν», μου είπε. «Σε πρόσμενα. Πήγαινε κι είθε να σ' ακολουθεί η αγάπη του θεού. Ποτέ δεν είδα γιο να κάνει για τη μητέρα του όσα έκανες εσύ για τη δική σου. Πάρε την ευχή μου, γιε μου.»

Φιληθήκαμε. Τότε μίλησε η νύφη. «Κι εμένα φίλησέ με. Πολύ σ' αγαπώ που είσαι τόσο καλός», είπε και κατάπιε τα δάκρυά της. Τη φίλησα κι έφυγα, ακούγοντας πίσω μου το λυγμό τους.

Δυο μέρες μετά άφησα το Τορίνο για τη συνοριακή Μοδένα. Κι ενώ το τρένο με πήγαινε προς τα ξένα, ένιωσα να τρέχουν δάκρυα απ' τα μάτια μου, εγώ που δεν συνήθιζα να κλαίω. Έτσι άφησα τη χώρα που γεννήθηκα, ταξιδιώτης χωρίς πατρίδα. Έτσι ανθίσαν κι οι ευχές των απλών εκείνων ψυχών με τα ευγενέστερα αισθήματα.

Β' Στη Γη της Επαγγελίας

Υστερ' από δυο μέρες ταξίδι με το τραίνο μέσ' από τη Γαλλία και πάνω από επτά μέρες στον ωκεανό, έφτασα στη Γη της Επαγγελίας. Η Νέα Υόρκη ξεπρόβαλε στον ορίζοντα σ' όλο της το μεγαλείο, γεμάτη ψευδαισθήσεις ευτυχίας. Πάνω στο κατάστρωμα, μισόκλεινα τα μάτια μου μήπως και διακρίνω κάτι μέσ' από το συνονθύλευμα των σιδηροκατασκευών, που προσκαλούσε κι απειλούσε μαζί τους άντρες και τις γυναίκες που στοιβάζονταν στην τρίτη θέση.

Στο σταθμό μετανάστευσης δοκίμασα την πρώτη μου μεγάλη έκπληξη. Είδα τους υπαλλήλους να φέρονται στους επιβάτες του καταστρώματος σα να 'τανε ζώα. Ούτε μια καλή κουβέντα, ούτε μια ενθάρρυνση που να ελαφρύνει κάπως το βάρος του φόβου από τους ώμους των νεοερχομένων στις ακτές της Αμερικής. Η ελπίδα, που είχε σαηνεύσει τους μετανάστες μέχρι τη νέα χώρα, ευθύς μαράθηκε στο άγγιγμα των άκαρδων υπαλλήλων. Μικρά παιδιά, που θα 'πρεπε να 'ναι όλο ζωή από την εγρήγορση της προσδοκίας, να κολλάνε στη φούστα της μάνας τους, κλαίγοντας τρομαγμένα. Τόσο αφιλόξενο είναι το κλίμα των στρατοπέδων για τους μετανάστες.

Πόσο καλά θυμάμαι που στάθηκα στο Μπάτερυ, στη νότια πλευρά της Νέας Υόρκης, μόλις είχα φτάσει, με τα λιγοστά μου υπάρχοντα και ρούχα κι ελάχιστα χρήματα. Μέχρι χθες ήμουν με ανθρώπους που με καταλάβαιναν. Σήμερα το πρωί σαν να είχα ξυπνήσει σε μια χώρα όπου η γλώσσα μου –το νόημά της– σήμαινε για τον ντόπιο ό,τι και η αξιολύπητη κραυγή ενός κουτού ζώου. Πού να πήγαινα; Τι να 'κανα; Εδώ ήταν η γη της επαγγελίας. Ο υπερσιδηρόδρομος με προσπερνούσε θορυβωδώς, χωρίς απάντηση. Οι άμαξες και τα τρόλεϊ τρέχανε από δίπλα μου, ανέμελα, χωρίς να μου δίνουν σημασία.

Είχα μαζί μου μια διεύθυνση, όπου μου 'δωσε τις οδηγίες να πάω ένας συνταξιδιώτης. Ήταν το σπίτι ενός συμπατριώτη μου, στην οδό τάδε, κοντά στην Έβδομη Λεωφόρο. Κάθισα για λίγο, μα σύντομα ήταν φανερό πως δεν χωρούσα κι εγώ εκεί μέσα, έτσι στριμωγμένα που ήταν, γεμάτο ανθρώπους, όπως όλα τα σπίτια των εργατών. Σε βαθιά μελαγχολία, έφυγα κατά τις οκτώ το βράδυ για να ψάξω μέρος να κοιμηθώ. Έσυρα τα βήματά μου μέχρι το Μπάτερυ, όπου έκλεισα ένα κρεβάτι σ' ένα

ύποπτο πανδοχείο, ό,τι δηλαδή μου 'φταναν τα χρήματα να πληρώσω. Τρεις μέρες μετά την άφιξή μου, ο συμπατριώτης που ανέφερα παραπάνω, αρχιμάγειρας σ' ένα ακριβό εστιατόριο στη Δυτική Οδό που έβλεπε κάτω τον ποταμό Χάντσον, μου βρήκε θέση στην κουζίνα του να πλένω πιάτα. Οι ώρες δεν περνούσαν. Στη σοφίτα όπου κοιμόμουν είχε ασφυκτική ζέστη. Τα έντομα δεν μ' άφηναν να κλείσω μάτι. Κάθε νύχτα αναζητούσα διαφυγή στο πάρκο.

Φεύγοντας από κει, βρήκα την ίδια δουλειά στο εστιατόριο Μουκέν. Αυτήν τη στιγμή δεν ξέρω τι συνθήκες επικρατούν εκεί πέρα. Τότε πάντως, πριν δεκατρία χρόνια, η αποθήκη τους ήταν φρικτή. Δεν είχε ούτε ένα παράθυρο. Κι όταν το ηλεκτρικό ήταν κομμένο για κάποιο λόγο, γύρω είχε απόλυτο σκοτάδι και δεν μπορούσαμε να κουνηθούμε χωρίς να σκοντάψουμε. Οι ατμοί από το βραστό νερό με το οποίο πλέναμε τα πιάτα, τις κατσαρόλες και τα μαχαιροπήρουνα σχημάτιζαν τεράστιες κηλίδες νερού στο ταβάνι, ρουφούσαν όλη τη σκόνη και τη βρωμιά εκεί πάνω και πέφταν σιγά-σιγά, σταγόνα-σταγόνα πάνω στο κεφάλι μου την ώρα που δούλευα. Η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Τα αποφάγια που στοιβάζονταν σε βαρέλια δίπλα στην αποθήκη ανέδιδαν αναθυμιάσεις αφιαστικές. Οι νιπτήρες δεν είχαν κανονική αποχέτευση και το νερό έτρεχε στο δάπεδο. Ο σωλήνας ήταν στη μέση του δωματίου και κάθε βράδυ βούλωνε, έτσι φούσκωναν τα βρωμόνερα και ξεχειλίζαν και περπατούσαμε στο βούρκο.

Δουλεύαμε δώδεκα ώρες τη μία μέρα και δεκατέσσερις την επόμενη, με πεντάωρο διάλειμμα την Κυριακή. Το υγρό πιάτο φαί που τρώγαμε δεν έκανε ούτε για σκυλιά και πληρωνόμασταν πέντ' έξι δολάρια την εβδομάδα. Οκτώ μήνες μετά έφυγα μην τυχόν και τελειώσει το συμβόλαιό μου και βρεθώ απολυμένος.

Θλιβερή χρονιά. Ποιος εργάτης δεν τη θυμάται; Οι φτωχοί κοιμόνταν έξω κι έβαχναν σχολαστικά τους σκουπιδοτενεκέδες για κανένα μαρουλόφυλλο ή καμιά σάπια πατάτα. Για τρεις μήνες αλώνιζα τη Νέα Υόρκη, κατά μήκος και κατά πλάτος, χωρίς να βρίσκω δουλειά. Ένα πρωί στο Γραφείο Ανεργίας γνώρισα έναν νεαρό πιο έρμο και πιο άτυχο κι από μένα. Την προηγούμενη μέρα δεν είχε φάει τίποτα και παρέμενε νηστικός. Τον πήγα σ' ένα μαγειρείο, επενδύοντας όλες μου σχεδόν τις οικονομίες σ' ένα γεύμα που το καταβρόχθισε σα λύκος. Η πείνα του καταλάγιασε κι ο καινούριος μου φίλος μου ανακοίνωσε ότι ήταν ανόητο να μένει κανείς στη Νέα Υόρκη. Αν είχε λεφτά, είτε, θα πήγαινε στην ύπαιθρο, όπου υπήρχαν περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά, για να μην μιλήσουμε για τον καθαρό αέρα και τον ήλιο που ήταν τζάμπα. Με τα χρήματα που μου είχαν απομείνει πήραμε, την ίδια μέρα, το ατμόπλοιο για το Χάρτφορντ του Κονέκτικατ.

Από το Χάρτφορντ κινήσαμε για μια μικρή πόλη όπου ο φίλος μου είχε ξαναπάει – το όνομά της μου διαφεύγει. Ξεθεωθήκαμε στο περπάτημα και τέλος βρήκαμε το κουράγιο να χτυπήσουμε την πόρτα μιας καλύβας. Μας άνοιξε ένας αμερικάνος αγρότης. Ζητήσαμε δουλειά. Δεν είχε να μας προσφέρει, μα συγκινήθηκε με τη φτώχεια και την ολοφάνερη πείνα μας. Μας έδωσε φαί κι ύστερα γύρισε μαζί μας ολόκληρη την πόλη, ρωτώντας για δουλειά. Ούτε για δείγμα όμως. Τότε, από λύπηση, μας πήρε στο χωράφι του, ενώ δεν είχε ανάγκη από βοήθεια. Μας κράτησε δυο εβδομάδες. Για πάντα θα φυλάγω την ακριβή ανάμνηση εκείνης της οικογένειας. Ήταν οι πρώτοι Αμερικανοί που μας φέρθηκαν ανθρώπινα παρότι ερχόμασταν από τη χώρα του Δάντη και του Γκαριμπάλντι.

Ο περιορισμός του χώρου δεν μου επιτρέπει να περιγράψω με λεπτομέρεια τις περιπλανήσεις μας, ψάχνοντας για κάποιον να μας δώσει ψωμί και νερό σ' αντάλλαγμα για τον κόπο μας. Πηγαίναμε από πόλη σε πόλη, από χωριό σε χωριό κι από χωράφι σε χωράφι. Χτυπούσαμε πόρτες εργοστασίων και μας διώχνανε... «Τίποτε δεν έχουμε να κάνετε... τίποτε δεν έχουμε...» Ήμαστε κυριολεκτικά άφραγκοι κι οι δυο και η πείνα μας ροκάινιζε τα σωθικά. Ευτυχώς κάποια στιγμή βρήκαμε έναν εγκαταλελειμμένο στάβλο να περάσουμε τη νύχτα και να κάνουμε μια προσπάθεια να κοιμηθούμε. Το επόμενο πρωί σταθήκαμε τυχεροί. Στο Νότιο Γκλάστονμπρι ένας χωρικός από το Πεδεμόντιο μας κέρασε πρωινό. Χρειάζεται να σας πω πόσην ευγνωμοσύνη νιώσαμε; Μα έπρεπε να συνεχίσουμε την αποθαρρυντική μας αναζήτηση. Κατά τις τρεις το απόγευμα φτάσαμε στη Μίντλταουν του Κονέκτικατ, κουρασμένοι, μελανιασμένοι και πεινασμένοι, μούσκεμα, μετά από τρεις ώρες περιπλάνηση στη βροχή.

Τον πρώτο άνθρωπο που συναντήσαμε τον ρωτήσαμε για Βορειοϊταλούς στην περιοχή (ο επιφανής μου σύντροφος είχε ιδιαίτερη αδυναμία στον τόπο καταγωγής του) και μας οδήγησε σ' ένα παραδιπλανό σπίτι. Χτυπήσαμε την πόρτα. Μας άνοιξαν δύο γυναίκες από τη Σικελία, μάνα και κόρη. Ζητήσαμε να μας αφήσουν να στεγνώσουμε τα ρούχα μας στο φούρνο και, παρότι Νότιες, φάνηκαν πολύ πρόθυμες να μας αφήσουν. Κι όσο περιμέναμε να στεγνώσουμε, ρωτήσαμε τι ευκαιρίες θα 'χαμε να βρούμε απασχόληση στην περιοχή. Μας είπαν πως δεν υπάρχει ούτε κουμπότρυπα, και μας συμβούλεψαν να πάμε στο Σπρίνγκφιλντ, όπου είχε τρία κεραμοποιεία.

Βλέποντας τα πρόσωπά μας ωχρά και τα κορμιά μας να τρέμουν, οι καλές εκείνες γυναίκες μας ρώτησαν άμα πεινούμε. Ομολογήσαμε πως είχαμε να φάμε από τις έξι το πρωί. Εκεί πάνω η νεώτερη μας έδωσε ένα κοντό καρβέλι ψωμί κι ένα μακρύ μαχαίρι.

«Δεν έχω τίποτ' άλλο να σας δώσω», είπε και τα μάτια της γέμισαν δάκρυα ειλικρινή. «Έχω πέντε παιδιά να ταΐσω και να φροντίσω τη γριά μητέρα μου. Ο άντρας μου δουλεύει στο σιδηρόδρομο, το μεροκάματό του είναι μόλις ένα δολάριο και τριανταπέντε σεντς και σαν να μην έφταναν όλ' αυτά, καιρό τώρα έχω αρρωστήσει κιόλας.»

Όσο έκοβα το ψωμί, άρχισε να ψάχνει απεγνωσμένα το σπίτι απ' άκρη σ' άκρη, ώσπου ανακάλυψε κάτι μήλα κι επέμενε να τα φάμε. Ανανεωμένοι, κινήσαμε για τα κεραμοποιεία.

«Τι να 'χει κατά κει που είναι η καμινάδα», ρώτησε ο σύντροφός μου.

«Θα 'ναι το εργοστάσιο των τούβλων. Πάμε να ζητήσουμε δουλειά.»

«Μα είναι αργά», αντέκρουσε.

«Ε, τότε πάμε στο σπίτι του ιδιοκτήτη», πρότεινα.

«Όχι, όχι, πάμε κάπου αλλού. Θα σε σκότωνε τέτοια δουλειά. Δεν είναι η κράση σου για τέτοια», επέμενε.

Ήταν φανερό ότι μετά από τόσον καιρό άκαρπης αναζήτησης, ο άνθρωπος είχε χάσει την όρεξή του για δουλειά. Δεν είναι άλλωστε διόλου αφύσικη μια τέτοια στάση. Μετά από απανωτές απογοητεύσεις και ταπεινώσεις, πείνα και στερήσεις, το άνεργο θύμα αρχίζει και αδιαφορεί για την ίδια του τη μοίρα. Η κατάσταση τούτη του μυαλού είναι τρομερή: αυτή είναι που ωθεί στη ζητιανιά τους πιο αδύναμους χαρακτήρες μεταξύ των άμοιρων ανθρώπων.

Κι ενώ στεκόμουν εκεί προσπαθώντας να τον επαναφέρω σε μια στάση πιο υγιή απέναντι στο πεπρωμένο μας, σκέφτηκα το σπίτι που μόλις είχαμε αφήσει. Σκέφτηκα το φτωχικό του δείπνο, που θα 'ταν ακόμη φτωχικότερο μετά από το ψωμί που είχαμε καταβροχθίσει. Οι δικές μου σκοτούρες με είχαν θολώσει για λίγο κι είχαν εκτοπίσει τις άλλες σκέψεις. Ρίγος με διαπέρασε στην ανάμνηση της προηγούμενης νύχτας, κρύας και ξάγρυπνης. Κοιτάχτηκα. Ήμουν σχεδόν κουρελιασμένος.

Άλλη μια νύχτα έπεφτε.

Γ' Δουλειά! Δουλειά! Δουλειά!

Με το ζόρι σχεδόν πήγα το συνταξιδιώτη μου στην πόλη όπου εξασφαλίσαμε δουλειά στα κεραμοποιεία, δουλειά από τις πιο απαιτητικές που ξέρω. Εκείνος δεν άντεξε τη δοκιμασία. Σε δυο βδομάδες τα παράτησε. Εγώ έμεινα δέκα μήνες. Η δουλειά η ίδια ήταν πάνω απ' τις δυνάμεις μου, μα οι χαρές ήταν πολλές όταν τελείωνε η εργάσιμη μέρα. Είχαμε μια σωστή αποικία μεταναστών από το Πεδεμόντιο, την Τοσκάνη και τη Βενετία που έγινε σαν οικογένειά μας. Τα βράδια ξεχνούσαμε την αθλιότητα της μέρας. Κάποιος θα σκάρωνε ένα σκοπό στο βιολί ή το ακορντεόν ή ό,τι έβρισκε τελοσπάντων, κάποιιοι θα σηκώνονταν να χορέψουν – εγώ δεν είχα δυστυχώς κλίση στο χορό, καθόμουν μόνο και παρακολουθούσα. Στη ζωή μου, πάντοτε παρακολουθούσα κι έπαιρνα χαρά με την ευτυχία των άλλων.

Κάμποσες αρρώστιες, θυμάμαι, χτυπούσαν τη μικρή μας αποικία, ο ένας πυρετός μετά τον άλλο. Δεν περνούσε μέρα χωρίς να τρίξουν τα δόντια κάποιου αρρώστου.

Από κείνη τη στιγμή και πέρα, στάθηκα λίγο πιο τυχερός. Πήγα στο Μέρντεν του Κονέκτικατ και δούλεψα στα λατομεία, στην πιο δύσκολη ανειδίκευτη εργασία. Ζούσα όμως μ' ένα ηλικιωμένο ζευγάρι. Ήταν Τοσκανοί κι οι δυο και δοκίμασα πολλές στιγμές χαράς μαθαίνοντας την όμορφη τοσκανική διάλεκτο.

Σ' όλα τα χρόνια μου στο Σπρίνγκφιλντ και το Μέρντεν δεν έμαθα βέβαια μόνον τοσκανικά. Έμαθα ν' αγαπώ και να συμπάσχω μ' όλους εκείνους που, όπως κι εγώ, ήταν έτοιμοι να δεχτούν τον αθλιότερο μισθό για να κρατηθούνε σώοι ψυχή και σώματι. Έμαθα πως η ταξική συνείδηση δεν ήταν φράση που εφηύραν οι προπαγανδιστές, μα δύναμη πραγματική και ζωτική και πως όσοι νιώθαμε τη σημασία της δεν ήμασταν χαμένα κορμιά, μα ανθρώπινα όντα.

Έκανα φίλους παντού, χωρίς ποτέ να προσκολληθώ σε κανέναν, χωρίς ποτέ να το επιδιώξω συνειδητά. Ίσως εκείνοι που δουλεύαν δίπλα μου στα λατομεία και τα εργοστάσια έβλεπαν στα μάτια μου τη συμπόνια μου για δαύτους και τα όνειρα που έτρεφα ήδη στη φαντασία μου για έναν κόσμο όπου όλοι μας θα ζούσαμε μια καθαρότερη κι ανθρωπινότερη ζωή.

Οι φίλοι μου με συμβούλευαν να ξαναπιάσω το παλιό μου επάγγελμα του ζαχαροπλάστη. Ο ανειδίκευτος εργάτης, μου 'λεγαν, είναι το ευτελέστερο ζώο του κοινωνικού συστήματος. Κι αν έμενα ανειδίκευτος, δεν θα 'χα ούτε τροφή, ούτε αξιοπρέπεια. Ένας αγρότης από τη Νέα Υόρκη μπήκε κι αυτός στο χορό των παραινέσεων. Γύρισα, λοιπόν, πίσω στη Νέα Υόρκη και σύντομα βρήκα απασχόληση ως βοηθός του αρχιζαχαροπλάστη στο εστιατόριο του Σοβαρέν στο Μπρόντγουεϊ. Σ' έξι ή οκτώ μήνες απολύθηκα. Τότε δεν είχα καταλάβει γιατί. Αμέσως βρήκα άλλο πόστο σ' ένα ξενοδοχείο στην Έβδομη Λεωφόρο, στη γειτονιά των θεάτρων. Σε πέντε μήνες απολύθηκα κι από κει. Και τότε έμαθα το λόγο για τις περιέργες αυτές απολύσεις. Οι σεφ εκείνον τον καιρό είχαν συμφωνήσει με τα γραφεία απασχόλησης να παίρνουν μίζα κάθε φορά που θα προσλάμβαναν κάποιον. Όσο πιο συχνά απέλυαν, τόσο πιο συχνά έβρισκαν κάποιον άλλον και εισέπρατταν και το μερίδιό τους.

Οι σπιτονοικοκύρηδες εκεί που έμενα με ξόρκιζαν να μην απελπιστώ. «Βάστα στην τέχνη σου», επέμεναν, «κι όσο έχουμε να σου προσφέρουμε σπίτι, κλίνη και φαγητό, να μην ανησυχείς. Κι αν χρειαστείς λεφτά, να μη διστάσεις να μας το πεις».

Να οι μεγάλες καρδιές που κρύβονται στις μάζες, δείτε Φαρισαίοι!...

Για πέντε μήνες περιδιάβηκα τα πεζοδρόμια της Νέας Υόρκης, ανήμπορος να βρω δουλειά, όχι ν' ασκήσω την τέχνη μου, ούτε να πλύνω πιάτα... Έπεσα τελικά σ' ένα γραφείο στην οδό Μάλμπερυ που έψαχνε άντρες να δουλέψουν με φυτάρια και τσάπα. Προσφέρθηκα και με δεχτήκανε. Με οδήγησαν μαζί μ' ένα κοπάδι ρακένδυτων σαν κι εμένα σ' ένα εργοτάξιο στα δάση κοντά στο Σπρίνγκφιλντ της Μασαχουσέτης, όπου κατασκευαζόταν ένας σιδηρόδρομος. Εδώ δούλεψα μέχρι που ξεπλήρωσα ένα χρέος εκατό δολαρίων που είχε μαζευτεί κατά τους μήνες της ανεργίας μου κι έβαλα και κάτι στην άκρη. Κατόπιν πήγαμε μ' ένα σύντροφο σ' άλλο εργοτάξιο κοντά στο Γούστερ. Στην περιοχή εκείνη έμεινα πάνω από ένα χρόνο, δουλεύοντας σε κάμποσα εργοστάσια. Έκανα πολλούς φίλους, που τους θυμάμαι με τα πιο δυνατά συναισθήματα, με μιαν αγάπη σταθερή κι αναλλοίωτη. Κάποιοι απ' αυτούς ήταν Αμερικανοί.

Από το Γούστερ μεταφέρθηκα στο Πλύμουθ (αυτό έγινε πριν επτά περίπου χρόνια), που έγινε σπίτι μου μέχρι την ώρα που με συνέλαβαν. Έμαθα να το βλέπω με πραγματική αγάπη, γιατί όσο περνούσε ο καιρός αντιπροσώπευε για μένα όλο και περισσότερους ανθρώπους που τους είχα στην καρδιά μου, τους σπιτονοικοκύρηδες μου, τους ανθρώπους που δούλευαν δίπλα μου, τις γυναίκες που αργότερα αγόραζαν τα είδη που πουλούσα ως έμπορος.

Παρεμπιπτόντως, ας αναφέρω πόσο μ' ευχαριστεί να νιώθω ότι οι συντοπίτες μου στο Πλύμουθ ανταποδίδουν την αγάπη που τους έχω. Όχι μόνον έχουν υποστηρίξει την υπόθεσή μου οικονομικά –τα χρήματα είναι άλλωστε το λιγότερο– μα έχουν εκφράσει, άμεσα και έμμεσα, την πίστη τους στην αθωότητά μου. Όσοι εργάστηκαν μαζί με τους καλούς μου φίλους στην επιτροπή υπεράσπισης, δεν ήταν μόνον εργάτες, μα και μαγαζάτορες που με ξέρανε. Δεν ήταν μόνον Ιταλοί, μα και Εβραίοι, Πολωνοί, Έλληνες και Αμερικανοί.

Εν πάση περιπτώσει, δούλεψα στα λατομεία για πάνω από ένα χρόνο κι ύστερα για την Εταιρεία Σχοινοποιίας για δεκαοκτώ μήνες. Η ενεργή συμμετοχή μου στην απεργία των εργατών στα σκονιά στο Πλύμουθ απέκλειε κάθε πιθανότητα να ξανάβρισκα δουλειά εκεί... Εδώ που τα λέμε, επειδή όλο και πιο συχνά εμφανιζόμουν στην εξέδρα του ομιλητή σε κάθε λογής ομάδες εργατών, γινόταν όλο και πιο δύσκολο να βρω δουλειά οπουδήποτε. Σε ορισμένα εργοστάσια ήμουν σίγουρα στα μαύρα κατάστιχα. Κι όμως, ο οποιοσδήποτε εργοδότης μου μπορούσε να καταθέσει ότι ήμουν δουλευταράς και έμπιστος εργάτης κι ότι το μεγάλο μου σφάλμα ήταν ότι προσπαθούσα να φέρω λίγο φως κατανόησης στις σκοτεινές ζωές των συναδέλφων μου.

Για κάποιον καιρό έκανα την πιο δύσκολη χειρωνακτική εργασία για την Sampson & Douland. Μπορώ να πω ότι συμμετείχα σε όλα σχεδόν τα βασικά δημόσια έργα στο Πλύμουθ. Σχεδόν οποιοσδήποτε Ιταλός ή οποιοσδήποτε προϊστάμενός μου στις διάφορες δουλειές μπορεί να καταθέσει για την εργατικότητα και τη σεμνότητα της ζωής μου αυτήν την περίοδο. Οι πνευματικές υποθέσεις είχαν αρχίσει να με απασχολούν βαθιά, με τη μεγάλη ελπίδα που με κινεί ακόμη κι εδώ στο σκοτεινό κελί μου, όπου περιμένω να πεθάνω για ένα έγκλημα που δεν διέπραξα.

Η υγεία μου δεν ήταν καλή. Τα χρόνια της σκληρής δουλειάς, αλλά και τα ακόμη χειρότερα χρόνια της ανεργίας, μου στέρησαν την αρχική μου ζωντάνια. Από τι να πιαστώ που θα μ' έσωζε; Οκτώ περίπου μήνες πριν συλληφθώ, ένας φίλος μου που σχεδίαζε να γυρίσει στην πατρίδα μου είπε: «Γιατί δεν αγοράζεις το κάρο, τα μαχαίρια και τη ζυγαριά μου για να πουλάς ψάρια, αντί να μένεις κάτω από το ζυγό των αφεντικών;» Άδραξα την ευκαιρία κι άρχισα να πουλάω ψάρια, πιο πολύ επειδή αγαπούσα την ελευθερία.

Την εποχή εκείνη, το 1919, είχε τρυπώσει στην καρδιά μου η επιθυμία να δω του δικούς μου άλλη μια φορά κι η νοσταλγία μου για την πατρίδα. Ο πατέρας μου, που δεν μου 'γραφε ποτέ χωρίς να με καλέσει στο σπίτι, επέμενε περισσότερο από ποτέ και η καλή μου αδελφή Λουίτζια συμπλήρωνε τις παρακλήσεις του. Μπορεί να μη φαινόταν η δουλειά που έβγαζα, μα δούλευα σαν το μούλαρι, χωρίς σταματημό, μέρα με τη μέρα.

24 Δεκεμβρίου, παραμονή Χριστουγέννων, ήταν η τελευταία μέρα που πούλησα ψάρια εκείνη τη χρονιά. Η μέρα ήταν φορτωμένη, αφού όλοι οι Ιταλοί αγοράζουν χέλια για τη γιορτή της παραμονής. Οι αναγνώστες μπορεί να θυμούνται πόσο τσουχτερό ήταν το κρύο εκείνα τα Χριστούγεννα. Ο βάρβαρος καιρός δεν έπαψε μετά τις γιορτές και το να σέρνεις ένα κάρο δεν είναι και δουλειά που σε ζεσταίνει. Για ένα μικρό διάστημα έκανα μια δουλειά πιο σκληρή κι εξίσου παγωμένη: για λίγες μέρες μετά τα Χριστούγεννα έκοβα πάγο για τον κύριο Πετερσένι. Μια μέρα, όταν δεν είχε αρκετή δουλειά για να με πάρει, φυτάρισα κάρβουνο για την Εταιρεία Ηλεκτρισμού. Όταν τελείωσε η δουλειά με τον πάγο, έπιασα δουλειά με τον κύριο Χάουλαντ, όπου έσκαβα χαντάκια μέχρι που μια χιονοθύελλα με ξανάφησε άνθρωπο τηςσχόλης. Μόνο για λίγες ώρες όμως. Νοίκιασα τις δυνάμεις μου στο δήμο και καθάριζα τα χιόνια από τους δρόμους κι όταν τελείωσε αυτό, καθάριζα τα χιόνια από τις σιδηροδρομικές γραμμές. Κατόπιν με ξαναπροσλάβανε στην Οικοδομική εταιρεία του Sampson που έστηναν έναν κεντρικό αγωγό νερού για την Puritan Woolen. Κι εκεί έμεινα μέχρι να τελειώσει η δουλειά.

Πάλι δεν έβρισκα δουλειά. Οι απεργίες στο σιδηρόδρομο είχαν κόψει τις παροχές τσιμέντου κι έτσι δεν κουνιόταν φύλλο στις οικοδομές. Ξανάρχισα να πουλάω ψάρια, όταν βέβαια έβρισκα, αφού κι η αγορά των ψαριών είχε περιοριστεί. Όταν δεν έβρισκα ψάρια, μάζευα μύδια, μα το κέρδος τους ήταν λιλιπούτειο, είχαν πολύ μεγάλα πάγια έξοδα που δεν άφηναν περιθώρια. Τον Απρίλιο συμφωνήσαμε μ' έναν ναρά να συνεταιριστούμε. Δεν υλοποιήσαμε ποτέ τη συμφωνία μας, γιατί στις 5 Μαΐου, την ώρα που ετοιμάζα μια μαζική συγκέντρωση διαμαρτυρίας για το θάνατο του Σαλσέντο στα χέρια του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με συνέλαβαν. Μαζί και τον καλό φίλο και σύντροφό μου Νικόλα Σάκο.

«Άλλη μια υπόθεση απέλασης», είπαμε ο ένας στον άλλον.

Δεν ήταν όμως. Μας απήθυναν τις φρικτές κατηγορίες που τώρα γνωρίζει ο κόσμος όλος. Εγώ κατηγορήθηκα για ένα

έγκλημα στο Μπριτζγουότερ και καταδικάστηκε μετά από εννιά μέρες, σε μία δίκη από τις μεγαλύτερες φάρσες που είδα ποτέ μου, σε δεκαπέντε χρόνια φυλακή. Την ποινή επέβαλε ο δικαστής Γουέμπστερ Θιέρ, ο ίδιος δικαστής που αργότερα θα ήταν πρόεδρος του δικαστηρίου για το φόνο.

Όταν ανακοίνωνε την ποινή, δεν είχε ίχνος συμπόνιας η φωνή του. Όσο τον άκουγα, αναρωτιόμουν γιατί να με μισεί τόσο. Δεν είναι υποτίθεται αμερόληπτοι οι δικαστές; Τώρα ξέρω πια. Θα πρέπει να του φαινόμουν σαν παράξενο ζώο, εγώ ο απλός εργάτης, ο ξένος, ο ριζοσπάστης μέχρι το κόκαλο. Και γιατί όλους τους δικούς μου μάρτυρες, ανθρώπους απλούς, που αγωνιούσαν να πουν την απλή αλήθεια, τους κάγχασαν και τους περιφρόνησαν; Δεν έλαβαν τα λόγια τους υπόψιν, γιατί κι αυτοί ήταν ξένοι... Άλλο οι καταθέσεις των ανθρώπων, αυτές μάλιστα, να τις δεχτούμε, αλλά των ξένων... ουστ!

Δ' Οι πνευματικές αναζητήσεις και τα πιστεύω μου

Θα 'θελα να κάνω μια αναδρομή με τη μνήμη στην πορεία που ακολούθησα στη ζωή. Σας έδωσα τα χειροπιαστά στοιχεία της ιστορίας μου. Μα η βαθύτερη και πιο αληθινή ιστορία ενός ανθρώπου δεν βρίσκεται στις εξωτερικές συνθήκες και περιστάσεις, μα στην εσωτερική του ανάπτυξη, στο πνεύμα και στην ψυχή, στην οικουμενική του συνείδηση.

Πήγα σχολείο από τα έξι μέχρι τα δεκατρία μου χρόνια. Είχα πάθος πραγματικό με τη μελέτη. Στα τρία χρόνια που ήμουν στο Καβούρ είχα την καλή τύχη να βρεθώ στο πλευρό ενός ανθρώπου σπουδαγμένου. Με τη βοήθειά του διάβασα όλες τις εκδόσεις που έφτασαν στα χέρια μου. Ο προϊστάμενός μου ήταν συνδρομητής ενός καθολικού περιοδικού της Γένοβας. Ένιωθα τυχερός, αφού τότε ήμουν ένθερμος καθολικός.

Στο Τορίνο δεν είχα φίλους έξω από τους συναδέλφους στη δουλειά, που ήταν όλοι νεαροί υπάλληλοι, γραφιάδες και χειρώνακτες. Δήλωναν σοσιαλιστές και κορόιδευαν τη θρησκευτική μου κλίση. Με φώναζαν φανατικό και υποκριτή. Μάλιστα μ' έναν απ' αυτούς μια μέρα ήρθαμε στα χέρια.

Τώρα που γνωρίζω πάνω-κάτω όλες τις τάσεις του σοσιαλισμού, συνειδητοποιώ πως δεν ήξεραν καλά-καλά ούτε τι σήμαινε η λέξη. Αποκαλούσαν τους εαυτούς τους σοσιαλιστές από συμπάθεια προς τον Ντε Αμίτσις (τότε στο απόγειο της συγγραφικής καριέρας του) κι από ενθουσιασμό για το πνεύμα του τόπου και της εποχής. Τόσο έντονη ήταν η επίδραση του περιβάλλοντος, που ακόμη κι εγώ άρχισα ν' αγαπώ το σοσιαλισμό χωρίς να τον γνωρίζω και χωρίς να λέω πως είμαι σοσιαλιστής.

Τηρουμένων πάντοτε των αναλογιών, το στάδιο εξέλιξης της συνείδησης εκείνων των ανθρώπων στάθηκε για μένα ευεργετικό και με βελτίωσε πολύ. Οι αρχές του ανθρωπισμού και της ισότητας των δικαιωμάτων άνοιξαν ένα αυλάκι στην καρδιά μου. Διάβασα το *Cuore* του Ντε Αμίτσις κι αργότερα τα *Ταξίδια* και τους *Φίλους* του.

Στο σπίτι υπήρχε ένα βιβλίο του Αγίου Αυγουστίνου. Από εκείνο το βιβλίο, μια φράση παραμένει χαραγμένη στο μυαλό μου: «Το αίμα των μαρτύρων είναι ο σπόρος της απελευθέρωσης». Βρήκα επίσης το *Promessi Sposi* και το διάβασα δύο φορές. Τέλος έπιασα τη *Θεία Κωμωδία*. Μα, αλίμονο, δεν ήταν για τα δόντια μου. Ωστόσο, βάλθηκα απεγνωσμένα να το ξεκοκαλίσω κι όχι άδικα, νομίζω.

Τις τελευταίες μέρες της παραμονής μου στη γενέτειρά μου, έμαθα πολλά από τον δρα Φράνσις, τον Σκριμάλιο τον φαρμακοποιό και τον κύριο Μπο τον κτηνίατρο. Είχα ήδη αρχίσει να συνειδητοποιώ ότι η μεγαλύτερη πανούκλα που πλήττει αλύπητα την ανθρωπότητα είναι η άγνοια και ο εκφυλισμός των φυσικών συναισθημάτων. Σύντομα, η θρησκεία μου δεν χρειαζόταν ναούς, θυσιαστήρια κι επίσημες προσευχές. Ο θεός έγινε για μένα ένα ον τέλεια πνευματικό, χωρίς κανένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Παρόλο που ο πατέρας μου μου έλεγε συχνά ότι η θρησκεία ήταν απαραίτητη για να συγκρατεί τα ανθρώπινα πάθη και να παρηγορεί τον άνθρωπο στις συμφορές του, εγώ ένιωθα το καλό και το κακό των πραγμάτων μέσα στην καρδιά μου. Με τέτοια στο μυαλό μου πέρασα τον ωκεανό.

Όταν έφτασα στην Αμερική, δοκίμασα όλες τις κακουχίες, τις απογοητεύσεις και τις στερήσεις που συνοδεύουν αναπόφευκτα κάθε νέο που φτάνει εδώ είκοσι χρονώ, κάπως ονειροπόλος, που δεν ξέρει ακόμα τη ζωή. Γνώρισα όλων των ειδών τις βαναυσότητες, τη διαφθορά και τις αδικίες που μαστίζουν τραγικά την ανθρωπότητα.

Μα παρόλ' αυτά, κατάφερα να ενισχύσω τον εαυτό μου σωματικά και νοητικά. Εδώ μελέτησα τα έργα του Κροπότκιν, του Γκόρκι, του Μερλίνου, του Μαλατέστα, του Ρεκλί. Διάβασα το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, τα έργα του Λέονε ντι Λαμπριόλα, την πολιτική *Διαθήκη* του Κάρλο Πισακάνε, τα *Καθήκοντα του Ανθρώπου* και πολλά άλλα συγγράμματα πάνω στο κοινωνικό ζήτημα. Εδώ διάβασα τα περιοδικά κάθε σοσιαλιστικής, πατριωτικής και θρησκευτικής φράξιας. Μελέτησα τη *Βίβλο*, τη *Ζωή του Χριστού* (του Ρενάν) και το *Ο Χριστός Δεν Υπήρξε Ποτέ* του Μισελμπό. Εδώ διάβασα ελληνική και ρωμαϊκή ιστορία, την ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών, της Γαλλικής Επανάστασης και της Ιταλικής Επανάστασης. Μελέτησα τον Δαρβίνο και τον Σπένσερ, τον Λαπλάς και τον Φλαμμариόν. Ξαναπιασα τη *Θεία Κωμωδία* και την *Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ*. Ξαναδιάβασα τον Λεοπάρντι κι έκλαψα μαζί του. Διάβασα τα έργα του Ουγκό, του Λέοντος Τολστόι, του Ζολά και του Καντί, την ποίηση του Τζούστι, του Γκερίνι, του Ραπισάρντι και του Καρντούτσι.

Μη νομίσεις, αγαπητέ αναγνώστη, πως ήμουνα κανένας επιστήμονας. Κάθε άλλο. Η βασική μου παιδεία ήταν ατελής

κι οι διανοητικές μου δυνάμεις δεν επαρκούσαν για ν' αφομοιώσω ολόκληρο το τεράστιο τούτο υλικό. Πρέπει επίσης να θυμάσαι ότι μελετούσα μετά από μια μέρα σκληρής δουλειάς και χωρίς τις απαραίτητες ανέσεις. Αχ, πόσα βράδια καθόμουν μπροστά από κάποιον τόμο δίπλα στο σπινθήρισμα μιας σόμπας υγραερίου μέχρι το πρωί! Πόσες φορές, μόλις ξαπόστανα το κεφάλι μου στο μαξιλάρι, σφύριζε το εγερτήριο κι έτρεχα στο εργοστάσιο ή το λατομείο.

Μα έμαθα από τη μελέτη μου να παρατηρώ αμείλικτα, δεισδυντικά κι επίμονα τους ανθρώπους, τα ζώα και τα φυτά, τα πάντα δηλαδή που περιβάλλουν τους ανθρώπους. Το Βιβλίο της Ζωής: να το Βιβλίο των Βιβλίων. Όλα τα υπόλοιπα σου μαθαίνουν μόνο πώς να διαβάσεις αυτό. Μιλώ για τα τίμια βιβλία: γιατί τα ανειλικρινή βιβλία έχουν τον αντίθετο σκοπό.

Τις πράξεις μου και τις αρχές μου τις καθόρισε ο διαλογισμός πάνω σε τούτο το Βιβλίο. Αρνήθηκα το «ο καθένας για τον εαυτό του κι έχει ο θεός για όλους». Υποστήριξα τους αδύναμους, τους φτωχούς, τους καταπιεσμένους, τους απλούς και τους καταδιωγμένους. Θαύμασα τον ηρωισμό, τη δύναμη και τη θυσία όταν γίνονταν για να θριαμβεύσει το δίκιο. Κατάλαβα ότι στο όνομα του Θεού, του Νόμου, της Πατρίδας, της Ελευθερίας και των αγνότερων αφηρημένων εννοιών, των ανώτερων ανθρώπινων ιδανικών εκτελούνται και θα συνεχίσουν να εκτελούνται τα φρικτότερα εγκλήματα, μέχρι τη μέρα που θα 'χουμε δει το φως και δεν θα είναι πια δυνατό για τους λίγους, στ' όνομα του Θεού να κάνουν κακό στους πολλούς.

Κατάλαβα πως ο άνθρωπος δεν μπορεί ατιμώρητα να καταπατά τους άγραφους νόμους που κυβερνούν τη ζωή του, δεν μπορεί να κόψει τους δεσμούς του με το σύμπαν. Κατάλαβα πως τα βουνά, οι θάλασσες, τα ποτάμια, τα "φυσικά σύνορα" που λέμε, έγιναν όλα πριν τον άνθρωπο, μέσ' από περίπλοκες φυσικές και χημικές διαδικασίες και όχι για να διαιρούν τους λαούς.

Συνειδητοποίησα τη σημασία της αδελφότητας και της παγκόσμιας αγάπης. Ένωσα πως ό,τι ευεργετεί ή πληγώνει έναν άνθρωπο, ευεργετεί ή πληγώνει ολόκληρο το είδος. Αναζήτησα την απελευθέρωσή μου στην απελευθέρωση όλων: την ευτυχία μου στην ευτυχία όλων. Κατάλαβα πως η ισότητα στις πράξεις, στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, είναι η μοναδική ηθική βάση στην οποία μπορεί να οικοδομηθεί μια δίκαιη ανθρώπινη κοινωνία. Έβγαλα το ψωμί μου με τον τίμιο ιδρώτα του προσώπου μου. Δεν έβανα με στάλα αίμα τα χέρια μου, ούτε και τη συνειδήσή μου.

Κατάλαβα πως ο ανώτερος σκοπός της ζωής είναι η ευτυχία. Ότι τα αιώνια κι απaráλλαχτα θεμέλια της ανθρώπινης ευτυχίας είναι η υγεία, η καθαρή συνείδηση, η ικανοποίηση των ζωτικών αναγκών και μια ειλικρινής πίστη. Κατάλαβα πως κάθε άνθρωπος έχει δύο εγώ, ένα πραγματικό κι ένα ιδανικό, ότι το δεύτερο είναι η πηγή κάθε προόδου και ότι καθετί που πάει να εξισώσει το πρώτο με το δεύτερο δεν γίνεται καλοπροαίρετα. Η διαφορά σε κάθε άνθρωπο μεταξύ των δύο εγώ του είναι πάντοτε η ίδια, αφού είτε στην τελειότητα είτε στην παρακμή, τα δύο κρατούν μεταξύ τους την ίδια απόσταση.

Κατάλαβα ότι ο άνθρωπος δεν είναι ποτέ αρκετά σεμνός απέναντι στον εαυτό του κι ότι η πραγματική σοφία βρίσκεται στην ανοχή.

Ήθελα στέγη για κάθε οικογένεια, ψωμί για κάθε στόμα, παιδεία για κάθε καρδιά και φωτισμό για κάθε νου.

Είμαι πεπεισμένος πως η ανθρώπινη ιστορία δεν έχει αρχίσει ακόμα. Ότι βρισκόμαστε στην τελευταία περίοδο της προϊστορικής εποχής. Βλέπω με τα μάτια της ψυχής μου τις αχτίδες της νέας χιλιετίας να διαπερνούν τον ουρανό.

Θεωρώ πως η ελευθερία της συνείδησης είναι δικαίωμα αναφαίρετο όπως κι η ίδια η ζωή. Με όλη μου τη δύναμη προσπάθησα να κατευθύνω το ανθρώπινο πνεύμα προς το καλό όλων. Γνωρίζω από την πείρα μου ότι τα δικαιώματα και τα προνόμια ακόμη θα κερδίζονται και θα διατηρούνται με τη βία, μέχρι η ανθρωπότητα να τελειοποιηθεί.

Στην πραγματική ιστορία της μελλοντικής εποχής –όταν θα έχουν καταργηθεί οι τάξεις και τα προνόμια, οι ανταγωνισμοί των συμφερόντων μεταξύ των ανθρώπων– η πρόοδος και η αλλαγή θα καθορίζονται από τη συνετή σκέψη και το κοινό συμφέρον.

Αν εμείς και η γενιά που οι γυναίκες μας κρατούν στην αγκαλιά τους δεν φτάσουμε λίγο πιο κοντά στο στόχο, δεν θα έχουμε καταφέρει τίποτα πραγματικό και η ανθρωπότητα θα συνεχίσει να ζει στη μιζέρια και τη δυστυχία.

Και τώρα; Σε ηλικία τριαντατριών ετών –την ηλικία του Χριστού και, σύμφωνα με ορισμένους ειδικούς, την ηλικία των παραβατών γενικότερα– μου έχουν προδιαγράψει φυλακή και θάνατο. Ωστόσο, αν ήταν να ξαναρχίσω το "ταξίδι της ζωής", τον ίδιο δρόμο θ' ακολουθούσα, με την προσπάθεια ίσως να μειώσω τα κρίματα και τα λάθη μου και να πολλαπλασιάσω τις αγαθές μου πράξεις.

Στέλνω στους συντρόφους μου, στους φίλους μου, σε όλους τους καλούς ανθρώπους την αδελφική μου αγκαλιά, την αγάπη και τον θερμό μου χαιρετισμό!